

MONIKA DOROTA ADAMCZYK

POSZANOWANIE PRAW CZŁOWIEKA A ZASOBY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

THE RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND THE SOCIAL CAPITAL STORES

A b s t r a c t. Societies need the resources such as: trust, values, norms, extensive vertical and horizontal interaction networks, for their existence and development. The size of these resources depends significantly on type of the social order existing in a given society. Democratic state exists, develops or degenerates along with its resources. Social capital is one of the key factors determining the disposition of the society to growth and to maintain the moral and social order based on the democratic principles of social life.

Key words: social capital; social order; trust; human rights.

Spółeczeństwo nie może myśleć inaczej o swej przyszłości, jak tylko poprzez wizję nowych pokoleń. Pokolenia te mają się składać z osobników, którzy – w myśl słów Floriana Znanieckiego – będą żyć w określonych,

Dr MONIKA DOROTA ADAMCZYK – adiunkt Instytutu Socjologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: monika_dorota@wp.pl

czasowo i przestrzennie ograniczonych, warunkach społecznych i którzy do tych warunków muszą być przystosowani, aby istnieć fizycznie i duchowo¹. O takim przygotowaniu jednostki do życia społecznego pisał Znaniecki w kontekście swojej koncepcji socjologii wychowania, a ściślej, działalności wychowawczej. Można jednak tę myśl uogólnić i przyjąć założenie, że bez obywateli dysponujących znacznymi zasobami kapitału ludzkiego i społecznego życie społeczne nie będzie się właściwie rozwijać. Aby taki właściwy proces rozwoju życia społecznego zaistniał, muszą być przestrzegane prawa człowieka, które w sposób szczególny chronią najsłabszych członków wspólnoty, jakimi są dzieci, osoby niepełnosprawne czy stare.

W literaturze przedmiotu podjęto próby ukazania związku pomiędzy przestrzeganiem praw grup zagrożonych marginalizacją czy wykluczeniem społecznym a zasobami kapitału społecznego. Piszą o tym między innymi Ewa Jarosz i Katarzyna Segiet, wprost nawiązując do posiadania, rozwijania i umiejętnego użytkowania zasobów kapitału społecznego jako niezwykle ważnych elementów ochrony podstawowych praw dziecka². Celem niniejszej analizy jest przedstawienie związków zachodzących pomiędzy obydwoma kategoriami pojęciowymi: kapitałem społecznym i prawami człowieka, wskazanie na ich powiązania i znaczenie jednej kategorii dla drugiej. Kapitał społeczny jest główną perspektywą teoretyczną tego opracowania, aby jednak właściwie i rzetelnie zrealizować założony cel analizy, należy odnieść się do obu tych pojęć.

1. KAPITAŁ SPOŁECZNY

Autorzy zajmujący się tematyką kapitału społecznego są zdania, że odnosi się on do zjawisk o charakterze społecznym, ekonomicznym, politycznym, kulturowym, zjawisk grupowych, jak i sytuacji jednostkowych³. Kapitał spo-

¹ F. ZNANIECKI, *Funkcja społeczna nowoczesnej szkoły*, „Praca Szkolna” 1927, nr 8, s. 226.

² E. JAROSZ, *Kapitał społeczny a ochrona praw dziecka*, w: K. MARZEC-HOLKA (red.), *Kapitał społeczny a nierówność – kumulacja i redystrybucja*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2009; K. SEGIET, *Kwestia poszanowania praw dziecka – wybrane konteksty teoretyczne i empiryczne*, w: tamże; M. ADAMCZYK, *Kapitał społeczny osób z zaburzeniami zdrowia psychicznego*, w: J. MACIASZEK, P. BUCOŃ (red.), *Ochrona zdrowia psychicznego. Wybrane zagadnienia społeczno-prawne*, Stalowa Wola: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 2011.

³ J. PRZYBYSZ, J. SAUŚ, *Kapitał społeczny. Szkice socjologiczno-ekonomiczne*, Poznań: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej 2004, s. 11.

łeczny to kategoria pojęciowa wykorzystywana do opisu celów, charakteru i skali współdziałania pomiędzy ludźmi. Za autora, który wprowadził to pojęcie do kanonu współczesnych teorii socjologicznych, uznaje się P. Bourdieu, który definiuje kapitał społeczny jako „zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu lub, inaczej mówiąc, z członkostwem w grupie, która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw wiarygodności, która daje dostęp do kredytu w najszerszym sensie tego słowa”⁴. Dostęp do zasobów kapitałowych grupy jednostka zyskuje, zdaniem Bourdieu, dzięki członkostwu w sieciach interakcji opierających się na wzajemnym zaufaniu. Wielkość sieci, którą jednostka jest w stanie zaktywizować, wpływa na wielkość zasobów kapitału społecznego, którym dysponuje. To dzięki przynależności do odpowiedniej grupy, dysponującej odpowiednimi zasobami nie tylko dóbr, ale przede wszystkim kontaktów, jednostka może odnieść sukces lub też nie – zależnie od własnej determinacji. Kapitał społeczny jest więc pojęciem niezmiernie przydatnym w wyjaśnianiu różnic w jakości i poziomie życia ludzi w społecznościach o podobnym potencjale gospodarczym, jak również podlegającym wykluczeniu społecznemu, na przykład z powodu choroby, wieku czy pozycji społecznej⁵.

Osoby chore psychicznie, starsze, niepełnosprawne, często z przyczyn od nich niezależnych, są tych kontaktów pozbawione lub też mają je w znacznej mierze ograniczone. Z jednej strony to choroba, wiek stają się barierą trudną do przezwyciężenia. Z drugiej strony zamknięcie w szpitalach i domach, brak wiedzy i wynikające z tego uprzedzenia izolują jednostki od reszty społeczeństwa czy rodzin, pozbawiając je szansy na nawiązywanie kontaktów, szukanie pomocy.

P. Bourdieu traktuje kapitał społeczny w sposób instrumentalny, koncentrując się na zaletach, jakie daje jednostce uczestnictwo w grupie, która poprzez swoje sieci powiązań pozwala jej na dostęp do cennych zasobów bez konieczności płacenia za nie⁶. Jednocześnie autor wskazuje na kapitał jako na jeden

⁴ P. BOURDIEU, L. WACQUANT, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza 2001, s. 104.

⁵ T. KAŹMIERCZAK, *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, w: T. KAŹMIERCZAK, M. RYMSZA (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Warszawa: Fundacja Instytutu Spraw Publicznych 2007, s. 42.

⁶ H. KRIESI, *Sozialkapital. Eine Einführung*, w: A. FRANZEN, M. FREITAG (red.), *Sozialkapital. Grundlagen und Anwendungen*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, Sonderheft 47, Wiesbaden 2007, s. 24.

z czynników utrwalających nierówności społeczne, co jest konsekwencją przynależności do takiej a nie innej grupy społecznej. W tym kontekście nasuwa się spostrzeżenie, że osoby chore psychicznie, niepełnosprawne, starsze mogą być wykluczane z życia społecznego, a tym samym mogą doświadczać ograniczenia praw człowieka, gdyż nie dostarczają cennych sieci powiązań i nie mogą uczestniczyć w wymianie korzyści. Bourdieu nie ogłosił tego jako pierwszy, już M. Weber w swojej *Gospodarce i społeczeństwie* zauważał tendencje do tworzenia grup uprzywilejowanych w celu ochrony własnych interesów⁷.

W orbicie prowadzonych rozważań autorem dostarczającym interesujących refleksji na temat kapitału społecznego, rozwoju wspólnoty i działania na rzecz dobra wspólnego jest James Coleman. W swojej koncepcji kapitału społecznego łączy on dwie odmienne teorie – socjologiczną teorię relacji społecznych, w której jednostka jest produktem socjalizacji, i teorię neoliberalnych ekonomistów, którzy widzą jednostkę jako zdeterminowaną własnym interesem i dążeniem do uzyskania maksymalnych korzyści⁸. J. Coleman definiuje kapitał społeczny, ukazując jego funkcje i rolę, jaką pełni w strukturze społecznej, ułatwiając działania aktorów w ramach tejże struktury⁹. Kapitał społeczny zdaniem Colemana jest zdolnością ludzi do podejmowania współpracy między sobą tak w obrębie grupy, jak i organizacji, współpracy, która ma na celu realizację wspólnych interesów. Kapitał społeczny jest zatem czynnikiem ułatwiającym wspólne działanie. Wypełnia on przestrzeń społeczną pomiędzy ludźmi. Jego źródłem są zaś interakcje, dzięki którym powiązania i sieci więzi społecznych opierają się na zdrowych fundamentach współdziałania¹⁰. Funkcją identyfikującą pojęcie kapitału społecznego jest wartość poszczególnych aspektów struktury społecznej, które w odniesieniu do aktorów społecznych i ich zasobów prowadzą do osiągnięcia korzyści i zamierzonych celów¹¹. Struktura społeczna powstaje według Colemana z racjonalnie działających aktorów, będących produktem procesu socjalizacji, a podejmowa-

⁷ M. WEBER, *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Test 2002, s. 263-264.

⁸ A. FRANZEN, S. POINTNER, *Sozialkapital: Konzeptualisierungen und Messungen*, w: A. FRANZEN, M. FREITAG (red.), *Sozialkapital*, s. 70-71.

⁹ Tamże, s. 98.

¹⁰ Mowa tu o kapitale ludzkim, finansowym, materialnym. Wskazuje się tu na wspólny wątek w myśli J. Colemana i P. Bourdieu, a mianowicie wzajemnego wzmocnienia się poszczególnych form kapitału.

¹¹ Z. PRZYGODZKI, *Znaczenie kapitału społecznego w rozwoju*, w: A. JEWTUCHOWICZ (red.), *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionów*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2004, s. 99.

ne przez nich działania są regulowane przez normy, zasady i obowiązki. Obejmuje ona również formalne organizacje, rozproszone wspólnoty i luźne sieci. Ta struktura staje się kapitałem społecznym w momencie, gdy jakiś aktor użyje jej, aby osiągnąć własny cel¹².

Kapitał społeczny to wzajemne zobowiązania i oczekiwania, to wspólne normy i sankcje, przepływ informacji, a więc wszystko to, co jest konieczne dla podjęcia przez ludzi współpracy w celu realizacji jakiegoś wspólnego dobra¹³. Szczególne znaczenie przypisuje Coleman normom i wartościom oraz zdolnościom członków zbiorowości do poświęcenia dobra jednostkowego dla dobra społecznego¹⁴.

2. PRZESTRZEGANIE PRAW CZŁOWIEKA A ZASOBY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Podstawą praw człowieka jest wiara w to, że każdy człowiek powinien być wolny i mieć zapewnione godne życie. Prawa człowieka to minimum uprawnień, jakie przysługują jednostce. Obejmują one prawa osobiste i polityczne, takie jak prawo do życia, jak również prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne, takie jak prawo do edukacji czy pracy¹⁵. Prawa człowieka odnoszą się do wielu sfer życia ludzi, uważa się, że są niepodzielne, łączą się i wzajemnie od siebie zależą. Pokazują, jak bardzo złożone jest życie człowieka zarówno jako jednostki, jak i jako części większej całości – społeczeństwa. W odniesieniu do kapitału społecznego wspólnoty zasięg praw człowieka może stać się o wiele szerszy, niż się to pozornie wydaje. Wynika to stąd, że perspektywa rozwoju i właściwego użytkowania zasobów kapitału społecznego wymaga myślenia także o prawach i obowiązkach w stosunku do innych ludzi, społeczności¹⁶.

¹² J. COLEMAN, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology” 94(1988), s. 95.

¹³ B. BALCERZAK-PARADOWSKA, *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, Warszawa: IPiSS 2004, s. 95-99.

¹⁴ J. COLEMAN, *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press 1990, s. 306-313.

¹⁵ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 26.05.2015].

¹⁶ Zob. D. MOROŃ, *Kapitał społeczny i ludzki. Wybrane problemy teorii i praktyki*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2009.

Analizując powiązania pomiędzy ochroną praw człowieka (prawa te szczególnie często łamane są w przypadku grup zagrożonych wykluczeniem i marginalizacją społeczną) a zasobami kapitału społecznego – właściwym sposobem ich redystrybucji, można wskazać kilka istotnych zagadnień. Przede wszystkim musi nastąpić postrzeganie poszanowania praw człowieka w grupach wykluczonych czy zmarginalizowanych w kategoriach dobra wspólnego. Przedstawiciele tych grup są pełnoprawnymi obywatelami państwa i społeczeństwa, a więc ich prawa, godność i podmiotowość muszą być chronione.

W teorii kapitału społecznego dobro wspólne jest niezwykle ważnym elementem. Przytaczana już koncepcja kapitału społecznego Colemana wskazuje na działanie w celu realizacji dobra wspólnego, jako na podstawową funkcję kapitału społecznego. Znamienne, że Coleman odwołuje się do pojęcia kapitału ludzkiego, jak również fizycznego, jako elementów niezbędnych do gromadzenia i rozwoju kapitału społecznego, co w sposób bezpośredni łączy jego teorię z prawami człowieka. Tylko przestrzegając podstawowych praw człowieka, można działać w imię dobra wspólnego i odkładać w czasie realizację własnych partykularnych interesów¹⁷. Coleman definiuje kapitał ludzki jako kwalifikacje i umiejętności, które jednostka wnosi w działanie; umiejętności te pozwalają jej działać na różne sposoby¹⁸. Każdy człowiek posiada potencjał nazywany kapitałem ludzkim. Zostaje on wykorzystany przez jednostkę w pracy, dzięki której zaspokaja potrzeby materialne rodziny, z drugiej strony wyraża w niej siebie – swoją naturę, w postaci potrzeb niematerialnych i wartości¹⁹. Pojęcie kapitału ludzkiego zawiera w sobie nie tylko wymiar społeczny, ale także jednostkowy, odnoszący się do poszczególnych ludzi, którzy podnoszą poziom własnych kwalifikacji i wiedzy²⁰.

Kapitał ludzki charakteryzują dwie istotne z punktu widzenia praw człowieka cechy. Po pierwsze, zasób tego kapitału jest w dużym stopniu niezależny od potencjału demograficznego danego społeczeństwa. Po drugie, kapitał

¹⁷ J. COLEMAN, *Social Capital in the Creation*, s. 95.

¹⁸ Tamże, s. 100.

¹⁹ Podstawy teorii kapitału ludzkiego zostały sformułowane przez T.W. Schulza między innymi w takich pracach, jak: *Investment In Human Capital*, „American Economic Review” 51(1961), nr 1, s. 1-17; czy *Education and Economic Growth*, Chicago: University of Chicago Press 1961. Teoria ta została wzbogacona i całościowo opracowana przez G.S. Beckera w: *Human Capital. A Theoretical Analysis with special Reference to Education*, New York 1964, a także *Human Capital*, New York 1975.

²⁰ P. BRODA-WYSOCKI, *Regionalne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego. Analiza na przykładzie regionów koszalińskiego i opolskiego*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 2, s. 13.

ten nie poddaje się wszystkim prawom rządzącym rynkiem²¹. Oznacza to, że zasoby kapitału ludzkiego nie zmieniają się proporcjonalnie do zmiany liczby ludności i nie są z góry określone przez genetyczne cechy populacji, możemy więc mówić tak o ich aspekcie ilościowym, jak i jakościowym. Inną istotną cechą kapitału ludzkiego jest jego niezbywalność, to znaczy, że nie może on zmieniać właściciela – osoba nie może oddzielić od siebie kapitału, który posiada, w przeciwieństwie na przykład do kapitału rzeczowego. Kapitał ten – zarówno w jego aspekcie osobowym, jak i społecznym – może być gromadzony, wydatkowany, inwestowany lub marnotrawiony tak jak inne rodzaje kapitału²².

Między kapitałem społecznym a kapitałem ludzkim występuje istotna zależność. Kumulowane i efektywnie użytkowane zasoby kapitału ludzkiego wzmacniają kapitał społeczny, a to w połączeniu z innymi formami kapitału (np. fizycznym) ułatwia wszelkie formy działalności tak o charakterze ekonomicznym, jak i społecznym. Można więc przyjąć, że istotą kapitału społecznego jest wiedza i umiejętności ludzi w postaci nagromadzonego przez nich kapitału ludzkiego, ale dla J. Colemana najbardziej znaczącym elementem kapitału społecznego jest skłonność ludzi do łączenia się w grupy dla realizacji jakiegoś celu. Skłonność ta jest istotna zarówno z punktu widzenia gospodarki, życia społecznego, jak i przestrzegania praw człowieka, a zależy ona od stopnia, w jakim dana społeczność uznaje i podziela wspólne normy i wartości, oraz od tego, w jakim stopniu członkowie danej społeczności potrafią poświęcić swoje partykularne dobro na rzecz interesu i dobra grupy²³.

Wielu badaczy odróżnia dobro²⁴ małej grupy społecznej od dobra klasy społecznej ujmowanej jako makrostruktura²⁵. Można więc mówić o kapitale społecznym w skali mikrospołecznej i makrospołecznej. W skali mikrospołecznej kapitał społeczny staje się środkiem do osiągnięcia celów ekonomicz-

²¹ S. DOMAŃSKI, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993, s. 16-19.

²² M. MŁOKOSIEWICZ, *Kapitał społeczny i kapitał ludzki a kwestia ubóstwa*, w: D. KOPOCIŃSKA (red.), *Kapitał ludzki w gospodarce*, Szczecin: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne 2003, s. 95.

²³ M. MŁOKOSIEWICZ, *Kapitał społeczny i kapitał ludzki*, s. 96.

²⁴ Dobro rozumiane tutaj jako interes, tzn. „jako system przekonań odzwierciedlający jednostkową lub grupową świadomość, która zapewniłaby możliwie pełne zaspokojenie potrzeb”, w: K. OLECHNICKI, P. ZAŁĘCKI, *Słownik socjologiczny*, Toruń: Wydawnictwo Graffiti 1997, s. 87.

²⁵ Takie rozróżnienie wprowadzają J. PRZYBYSZ i J. SAUŚ w pracy: *Kapitał społeczny. Szkice socjologiczno-ekonomiczne*, Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej 2004, s. 11.

nych. W makroskali kapitał społeczny, sprzyjając realizowaniu celów ekonomicznych, generuje dobrobyt przez współpracę podmiotów, nawiązywanie sieci społecznego zaangażowania i umacnianie zaufania²⁶. J. Coleman uważa kapitał społeczny za dobro publiczne²⁷, ponieważ w przeciwieństwie do np. kapitału finansowego z zasobów kapitału społecznego korzystają wszyscy należący do danej struktury, jak również inni odczuwający pozytywne efekty zewnętrzne tego zasobu, gdyż jak twierdzi, osoby generujące kapitał społeczny są w stanie skorzystać tylko z jakiejś części tego zasobu²⁸. Kapitał społeczny nie może być wytworzony ani jedynie przez państwo, ani jedynie przez podmiot prywatny, jest skutkiem działań zbiorowych. Pragnąc zaspokoić własne potrzeby, jednostka wchodzi w interakcje z innymi, podczas tego działania tworzy kapitał społeczny²⁹.

Kolejnym elementem łączącym poszanowanie praw człowieka z kapitałem społecznym są więzi społeczne, społeczna solidarność i społeczna odpowiedzialność. Głównym podmiotem ochrony praw obywatela jest państwo. W sytuacji decentralizacji, rozwoju samorządności lokalnej odpowiedzialność za przestrzeganie praw przechodzi na społeczności lokalne i określone podmioty ją reprezentujące, takie jak: administracja samorządowa, służby socjalne, oświata – nauczyciele, pedagodzy, psychologowie, policja, sądy, służby zdrowia, sektor pozarządowy. To zasoby społeczne (zasoby kapitału społecznego w postaci zaufania zgeneralizowanego, normy wzajemności, poczucia odpowiedzialności, dążenia do współpracy i realizacji dobra wspólnego) tkwiące w lokalnej społeczności są platformą, na której mogą być podejmowane działania respektujące prawa różnych grup społecznych. Wszystkie rekomendacje i zalecenia dotyczące strategii i programów integracji społecznej, spójności społecznej, odwołują się do wspomnianych wyżej zasobów³⁰. Warto w tym

²⁶ Zob. R. PUTNAM, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków: Znak 1995, s. 258–264.

²⁷ Kapitał społeczny, będąc specyficznym zasobem, nie podlega prostym klasyfikacjom. Z jednej strony nie można go zakwalifikować wyłącznie jako dobra publicznego ani – z drugiej strony – jedynie jako dobra prywatnego. Wynika to z faktu, że każde dobro wspólne jest jednocześnie publiczne, ale dobro publiczne nie musi być dobrem wspólnym. „Są to takie dobra czy wartości, których osiągnięcie oznacza korzyść dla wszystkich, które z samej swojej natury nie mogą być zarezerwowane tylko dla niektórych” (P. SZTOMPKA, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Znak 2002, s. 169).

²⁸ J. COLEMAN, *Social Capital In the Creation*, s. 118.

²⁹ J. COLEMAN, *Foundations of Social Theory*, s. 318–321.

³⁰ Por. Program Spójności, Wspólności i Integracji – Programme for Cohesion, Sharing and Integration (CSI). Celem Programu Spójności, Wspólności i Integracji jest wprowadzenie

miejscu przyjrzeć się, w jaki sposób zasoby kapitału społecznego zgromadzone w określonej społeczności lokalnej oddziałują na proces demokratyzacji, i jakie korzyści płyną z jego posiadania w trzech zasadniczych sferach życia: społecznej, politycznej i ekonomicznej.

Tabela 1. Oddziaływanie kapitału społecznego na trzy sfery życia społecznego

Oddziaływanie zasobów kapitału społecznego na proces demokratyzacji	
Sfera ekonomiczna	Społeczność obdarzona wysokim poziomem zaufania zgeneralizowanego i zaufania do instytucji wykazuje skłonność do współdziałania i kooperacji. Potencjalnie może się to przełożyć na zakładanie nowych przedsięwzięć, rozszerzenie skali transakcji, wzrost produktywności innych kapitałów. Gęsta sieć kontaktów między podmiotami redukuje koszty pozyskiwania informacji o partnerach. Kontrola społeczna redukuje koszty zabezpieczenia się przed ryzykiem transakcji. Uogólnione zaufanie przez gęstą sieć kontaktów między podmiotami obniża koszty transakcji.
Sfera polityczna	Organizowanie się grup społecznych poza instytucjami państwowymi w celu: reprezentowania wartości i interesów swoich członków, rozwiązywania problemów osób zrzeszonych. Kapitał społeczny przyczynia się do: realizacji celów formułowanych przez członków organizacji, nieformalnej edukacji, która może rozwijać wartości obywatelskie i ład demokratyczny. Oddziaływanie na instytucje państwowe i samorządowe. Współdziałanie w formalnych i nieformalnych strukturach tworzy środowisko, które może podnosić efektywność działania instytucji przedstawicielskich przez: formułowanie postulatów, tworzenie grup nacisku, kontrolę zadań i bardziej skuteczne ich realizowanie w nieformalnej sferze opieki społecznej, np. opieka nad osobami starszymi, terminalnie chorymi itp.
Sfera społeczna	Kapitał społeczny wpływa na jakość życia: społeczności lokalnych, rodzin i jednostek. Przyczynia się do rozwiązywania problemów społeczności lokalnych, kryzysowych sytuacji życiowych. W oparciu o określone wzory zachowań, wzajemne zaufanie, normę wzajemności wpływa np. na skłonność do współpracy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu.

rzeczywistych zmian w życiu społeczności oraz w przestrzeniach publicznych. Program służy budowie silnych społeczności, w których wszyscy – niezależnie od rasy, koloru skóry, wyznania, przekonań politycznych, wieku, płci, niepełnosprawności czy orientacji seksualnej – mogą żyć, pracować i odpoczywać w atmosferze sprawiedliwości, równości i wzajemnego poszanowania, a także ze świadomością swoich praw i obowiązków. http://www.ofmdfmi.gov.uk/csi_executive_summary_-_polish.pdf [dostęp: 28.05.2015].

Istotnym zagadnieniem, które należy poruszyć w kontekście praw człowieka i kapitału społecznego, jest transformacja społeczna i prawna. Poprawa ochrony praw dzieci w dużej mierze zależy na przykład od zlikwidowania społecznego przyzwolenia na sprawowanie przez opiekunów prawnych niepodważalnej i absolutnej władzy nad dzieckiem. Jeśli prawa dziecka są łamane, w tym również przez jego najbliższe otoczenie, rodziców, rodzeństwo, to powołane do tego podmioty społeczne i państwowe ponoszą odpowiedzialność za ingerencję w sytuację i ochronę dziecka³¹. W tym przypadku związek pomiędzy kapitałem społecznym, jego zasobami a prawami dziecka zachodzi na płaszczyźnie społecznej, obywatelskiej i moralnej odpowiedzialności za podejmowanie działań i reagowanie na przejawy łamania tych praw. Taka sytuacja jest możliwa tylko w społeczności wykazującej wysoki poziom zaufania zgeneralizowanego i instytucjonalnego, czyli zaufania wykraczającego poza kręgi najbliższej rodziny, charakteryzującego się rozwiniętymi poziomymi sieciami zaangażowania społecznego³². Ważnym elementem łączącym oba zagadnienia jest również zdolność do spontanicznych zachowań społecznych, które stanowią, zdaniem F. Fukuyamy, integralną część kapitału społecznego³³. Właśnie ta zdolność jest według tego badacza najbardziej użyteczną cechą kapitału społecznego – przejawia się między innymi w zdolności do podejmowania wspólnej pracy, ale także w umiejętności tworzenia nowych związków i działania według norm przez nie ustalonych, na przykład w celu rozwiązania jakiegoś konkretnego problemu³⁴. Co ważne, poszanowanie praw człowieka jest ściśle powiązane z istnieniem rozwiniętego zaplecza środowiskowego. Brak zaplecza środowiskowego – rozumianego w tym przypadku jako niska jakość otoczenia społecznego, słabe więzi społeczne, brak wsparcia społecznego i społeczna izolacja – prowadzi do łamania praw. Na przykład do łamania praw osób chorych psychicznie często dochodzi w kontekście procedur medycznych, procesu leczenia, przy czym wiele badań wskazuje, że działania te nie mają na celu wyrządzenia szkody osobie chorej, personel medyczny nie postępuje źle z osobą chorą z premedytacji czy ze złej

³¹ E. JAROSZ, *Kapitał społeczny a ochrona praw dziecka*, s. 253-255.

³² O związku zaufania z występowaniem gęsto przeplatających się pionowych i poziomych sieci społecznego zaangażowania pisze R. Putnam w swoich pracach *Demokracja w działaniu i Samotna gra w kręgle*.

³³ F. FUKUYAMA, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN 1997, s. 44.

³⁴ Tamże.

woli³⁵. Często wynika to z niedostatecznej wiedzy, niskiej świadomości demokratycznej i wiedzy prawnej, niewłaściwych relacji i interakcji w szpitalach psychiatrycznych, w rodzinie osoby chorej, w ośrodkach opieki specjalistycznej, a czasem z niekorzystnych cech osobowości opiekuna, pielęgniarki, lekarza, rodzica³⁶.

Łamanie praw osób słabszych, zależnych od innych jest problemem występującym we wszystkich społecznościach, jednak szczególnie silnie ujawnia się w środowiskach, w których dają o sobie znać silna dezorganizacja społeczna, słabe więzi lokalne oraz głębokie nierówności społeczne, a także wysoki poziom patologii społecznej³⁷. W tym kontekście warto odwołać się do poglądów takich badaczy kapitału społecznego, jak Fukuyama, Putnam, Coleman, którzy podkreślają, że zaufanie, norma wzajemności, lojalności, uczciwości, rzetelności i odpowiedzialności zwiększa zdolność jednostek do współpracy i skłonność do tworzenia trwałych więzi w społeczeństwie.

3. SPOŁECZNE ODDZIAŁYWANIE KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Analizując poszanowanie praw człowieka w kontekście stopnia wykorzystania zasobów kapitału społecznego, należy omówić kwestie zdolności społecznego oddziaływania kapitału społecznego. Wykorzystanie czy też brak możliwości korzystania z zasobów kapitału społecznego, szczególnie z jego zdolności oddziaływania społecznego, wynika z kilku prawidłowości³⁸. Po pierwsze – dzięki członkostwu w sieciach interpersonalnych jednostka zyskuje dostęp do zasobów posiadanych przez wszystkich, którzy są powiązani wzajemnym zaufaniem. Wielkość sieci, którą jednostka jest w stanie zaktywizować, wpływa zaś na rozmiar i charakter zasobów kapitału społecznego, jakim dysponuje. W przypadku grup zagrożonych wykluczeniem i marginalizacją społeczną³⁹, ograniczone jest przede wszystkim zaufanie, którym są one ob-

³⁵ B. KMIECIAK, *Prawa człowieka chorego psychicznie: historia i współczesność*, w: J. MACIASZEK, P. BUCOŃ (red.), *Ochrona zdrowia psychicznego. Wybrane zagadnienia społeczno-prawne*, Stalowa Wola: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 2011, s. 60-76.

³⁶ B. KMIECIAK, *Głos osoby chorej w szpitalu psychiatrycznym: refleksje o nowym ombudsmanie*, w: J. MACIASZEK, P. BUCOŃ (red.), *Ochrona zdrowia psychicznego*, s. 94-111.

³⁷ E. JAROSZ, *Kapitał społeczny a ochrona praw dziecka*, s. 254-255.

³⁸ P. BOURDIEU, *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, w: R. KRECKEL (red.), *Soziale Welt, Soziale Ungleichheiten, Sonderband 2*, Göttingen 1983, s. 191-193; T. KAŻMIERCZAK, *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny*, s. 42.

³⁹ Szczegółową listę grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i marginalizacją,

darzane. Tym samym zostaje osłabiona ich zdolność do budowania sieci kontaktów, a więc ograniczony jest również przyrost zasobów kapitału społecznego.

Po drugie – w wyniku przynależności do odpowiedniej grupy, dysponującej odpowiednimi zasobami – nie tylko dobrami, ale przede wszystkim kontaktami – jednostka może odnieść indywidualny sukces. Kapitał społeczny można traktować jako zasoby poszczególnych jednostek, nie zaś zbiorowości. W związku z tym zasoby grupowe stanowią sumę zasobów wszystkich członków grupy. Zbiorowy kapitał służy więc wszystkim członkom społeczności jako rodzaj zabezpieczenia, ponieważ wskazuje na nich jako jednostki godne zaufania⁴⁰. Osoby wykluczone z głównego nurtu życia społecznego lub też narażone na marginalizację, często są wykluczane z życia grupy, a tym samym nie mogą korzystać z grupowych zasobów kapitału społecznego, takich jak na przykład kapitał społeczny tworzony przez organizacje pozarządowe, stowarzyszenia.

Kolejna prawidłowość, która „uruchamia” zasoby kapitału społecznego, sprowadza się do tego, że powiązania definiowane jako kapitał społeczny mogą w praktyce egzystować tylko na podstawie materialnej lub/i symbolicznej wymiany pomiędzy jednostkami, zaś sieci stosunków mogą być inicjowane i podtrzymywane tylko wtedy, gdy te powiązania są rozpoznawalne. Sieć powiązań jest więc niczym innym, jak produktem indywidualnej lub kolektywnej strategii inwestycyjnej – świadomie lub nieświadomie nakierowanej na tworzenie i utrzymanie powiązań społecznych, które wcześniej czy później zaowocują jakimiś korzyściami⁴¹. Często przypadkowe relacje – na przykład w sąsiedztwie, w pracy czy nawet wynikające z dalszego pokrewieństwa – są przekształcane w kontakty, które przyczyniają się do powstawania trwałych zobowiązań bazujących na respekcie, uznaniu czy przyjaźni.

Niezwykle ważną prawidłowością wpływającą na zdolność oddziaływania społecznego zasobów kapitału społecznego są zasady funkcjonowania grupy społecznej. Grupy społeczne mają tendencje do stwarzania „symbolicznej” rzeczywistości poprzez stałą wymianę (np. słów, uprawnień, prezentów),

a tym samym narażonych na potencjalne łamanie ich praw, można znaleźć w Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski. NSIS jest dokumentem przygotowanym przez Zespół Zadaniowy do spraw Reintegracji Społecznej, któremu przewodniczył minister gospodarki, pracy i polityki społecznej Jerzy Hausner, zaś głównym ekspertem nadzorującym prace zespołu była Stanisława Golinowska.

⁴⁰ P. BOURDIEU, *Ökonomisches Kapital*, s. 191.

⁴¹ Tamże, s. 191.

dzięki której ich członkowie wzajemnie się poznają, uznają za uczestników i wyznaczają reguły decydujące o przynależności. Co istotne, każdy uznany członek grupy staje się automatycznie strażnikiem jej granic, ponieważ przyjęcie nowej osoby może stanowić zagrożenie dla reguł funkcjonowania istniejącej społeczności. Z drugiej jednak strony zamknięcie grupy powoduje zahamowanie pomnażania jej zasobów. Konieczna jest zatem nieustanna aktywność ukierunkowana na tworzenie nowych powiązań, które odznaczają się stałością procesów wymiany, ale też możliwością poznawania i potwierdzania ich wiarygodności⁴². Zaprezentowane mechanizmy wydają się potwierdzać zaproponowany przez Ewę Jarosz kierunek działań, mających na celu podniesienie standardów ochronnych praw dziecka poprzez rozwijanie więzi lokalnych w społecznościach i poprawę kontekstu środowiskowego⁴³. Autorka ta wskazuje także inne działania praktyczne podejmowane w dziedzinie ochrony praw dzieci, które mają na celu podnoszenie jakości kontekstu społecznego. Działania te odnoszą się nie tylko do jednej kategorii osób, ale do kategorii praw człowieka w ogóle, i można przyjąć, że jeśli będą realizowane, to nie tylko dzieciom będzie się żyło lepiej. Do działań tych zalicza się:

- odpowiednie kształtowanie społecznej wartości człowieka: dziecka, osoby chorej, niepełnosprawnej, starszej itd.;
- rozwijanie norm społecznych związanych z poszanowaniem praw dziecka, szerzej – praw człowieka;
- rozwijanie postaw społecznej współodpowiedzialności za dobro osób słabszych, w tym dzieci, chorych, starszych, niepełnosprawnych itp.⁴⁴

WNIOSKI

Oprócz własnego prawa do godnego życia ludzie mają również obowiązek zapewnienia tego prawa innym. Patrząc na kapitał społeczny z perspektywy praw człowieka, trzeba mieć świadomość, że aby dany człowiek lub społeczeństwo mogło się rozwijać, najpierw muszą być spełnione podstawowe potrzeby jednostki. Proces ten powinien jednak przebiegać w sposób niezagra-

⁴² Tamże, s. 192-193.

⁴³ E. JAROSZ, *Kapitał społeczny a ochrona praw dziecka*, s. 254-255.

⁴⁴ Szeroko o zagadnieniu budowania systemów przeciwdziałających krzywdzeniu dzieci i tworzeniu lokalnych systemów ochrony dzieci przed krzywdzeniem pisze E. Jarosz w książce *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem. Perspektywa globalna i lokalna*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2008, s. 361-394 i 401-482.

żający środowisku. Podstawowe prawa człowieka powinny być zatem przestrzegane i egzekwowane tak, aby każda osoba miała równy dostęp do zasobów, które pozwolą się jej rozwijać. Niektóre grupy społeczne bardziej niż inne zależą od właściwej redystrybucji zasobów kapitałowych. Ich podstawowe prawa w dużej mierze zależą od przyjętych i przestrzeganych norm i wartości, od panującego klimatu zaufania bądź nieufności, od społecznego zaangażowania na rzecz dobra wspólnego. Prawa człowieka w kontekście kapitału społecznego oznaczają, że wszyscy ludzie mają prawo równego dostępu do zasobów, które zapewniają podstawowe potrzeby i rozwój. Zgodnie z dokumentami takimi, jak deklaracja z Rio, każdy człowiek ma prawo do życia w zdrowiu, z godnością i w harmonii z naturą⁴⁵.

BIBLIOGRAFIA

- BALCERZAK-PARADOWSKA B., Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków, Warszawa: IPiSS 2004.
- BOURDIEU P., Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital, w: R. KRECKEL (red.), Soziale Welt, Soziale Ungleichheiten, Sonderband 2, Göttingen 1983, s. 183-98.
- BOURDIEU P., WACQUANT L., Zaproszenie do socjologii refleksyjnej, Warszawa: Oficyna Wydawnicza 2001.
- BRODA-WYSOCKI P., Regionalne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego. Analiza na przykładzie regionów koszalińskiego i opolskiego, „Polityka Społeczna” 2002, nr 2, s. 12-19.
- COLEMAN J., Social Capital in the Creation of Human Capital, Cambridge: „American Journal of Sociology” 94(1988), s. 95-119.
- COLEMAN J., Foundations of Social Theory, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press 1990.
- DOMAŃSKI S., Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993.
- FRANZEN A., POINTNER S., Sozialkapital: Konzeptualisierungen und Messungen, w: A. FRANZEN, M. FREITAG (red.), Sozialkapital. Grundlagen und Anwendungen, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 47, VS Verlag, Wiesbaden 2007, s. 66-90.
- FUKUYAMA F., Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu, Wydawnictwo Naukowe Warszawa–Wrocław: PWN 1997.
- JAROSZ E., Ochrona dzieci przed krzywdzeniem. Perspektywa globalna i lokalna, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2008.

⁴⁵ Zasady ogólnych praw i obowiązków, Deklaracja z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju, Preambuła, Konferencja Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, Rio de Janeiro, 3-14 czerwca 1992, http://mipe.oswiata.org.pl/rozwoj/doc/deklaracja_z_rio.pdf [dostęp: 27.05.2015].

- JAROSZ E., Kapitał społeczny a ochrona praw dziecka, w: K. MARZEC-HOLKA, Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2009, s. 248-257.
- KMIECIAK B., Prawa człowieka chorego psychicznie: historia i współczesność, w: J. MACIASZEK, P. BUCOŃ (red.), Ochrona zdrowia psychicznego. Wybrane zagadnienia społeczno-prawne, Stalowa Wola: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 2011, s. 60-76.
- KMIECIAK B., Głos osoby chorej w szpitalu psychiatrycznym: refleksje o nowym ombudsmanie, w: J. MACIASZEK, P. BUCOŃ (red.), Ochrona zdrowia psychicznego. Wybrane zagadnienia społeczno-prawne, Stalowa Wola: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 2011, s. 94-111.
- KĄŻMIERCZAK T., Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść, w: T. KĄŻMIERCZAK, M. RYMSZA (red.), Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna, Warszawa: Fundacja Instytutu Spraw Publicznych 2007, s. 41-65.
- KRIESI H., Sozialkapital. Eine Einführung, w: A. FRANZEN, M. FREITAG (red.), Sozialkapital. Grundlagen und Anwendungen, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 47, Wiesbaden 2007, s. 21-45.
- MŁOKOSIEWICZ M., Kapitał społeczny i kapitał ludzki a kwestia ubóstwa, w: D. KOPOCIŃSKA (red.), Kapitał ludzki w gospodarce, Szczecin: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne 2003, s. 91-100.
- MOROŃ D., Kapitał społeczny i ludzki. Wybrane problemy teorii i praktyki, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2009.
- OLECHNICKI K., ZAŁĘCKI P., Słownik socjologiczny, Toruń: Wydawnictwo Graffiti 1997.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 26.05.2015].
- Program Spójności, Wspólności i Integracji Programme for Cohesion, Sharing and Integration (CSI), http://www.ofmdfmi.gov.uk/csi_executive_summary-polish.pdf [dostęp: 28.05.2015].
- PRZYBYSZ J., SAUŚ J., Kapitał społeczny. Szkice socjologiczno-ekonomiczne, Poznań: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej 2004.
- PRZYGODZKI Z., Znaczenie kapitału społecznego w rozwoju, w: A. JEWTUCHOWICZ (red.), Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionów, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2004, s. 93-107.
- PUTNAM R., Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech, Kraków: Znak 1995.
- SZTOMPKA P., Socjologia. Analiza społeczeństwa, Kraków: Znak 2002.
- WEBER M., Gospodarka i społeczeństwo, Warszawa: Wydawnictwo Test 2002.
- ZNANIECKI F., Funkcja społeczna nowoczesnej szkoły, „Praca Szkolna” 1927, nr 8, s. 226-228.
- Zasady ogólnych praw o obowiązkach, Deklaracja z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju, Preambuła, Konferencja Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, Rio de Janeiro 3-14 czerwca 1992, http://mipe.oswiata.org.pl/rozwoj/doc/deklaracja_z_rio.pdf [dostęp: 27.05.2015].

POSZANOWANIE PRAW CZŁOWIEKA
A ZASOBY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

S t r e s z c z e n i e

Spółeczeństwa potrzebują do swojego istnienia i rozwoju zasobów w postaci: zaufania, wartości, norm rozbudowanych pionowych i poziomych sieci interakcji. Wielkość tych zasobów w istotny sposób zależy od typu ładu społecznego funkcjonującego w danym społeczeństwie. Demokratyczne państwo istnieje, rozwija się lub podlega degeneracji wraz z zasobami, którymi dysponuje. Zasób, jakim jest kapitał społeczny, stanowi jeden z kluczowych czynników decydujących o dyspozycji danego społeczeństwa do rozwoju i utrzymania ładu społeczno-moralnego opartego na demokratycznych zasadach życia społecznego i poszanowaniu praw człowieka.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny; ład społeczny; zaufanie; prawa człowieka.